

UMĚNÍ VĚDĚT A UMĚNÍ NEVĚDĚT

EMIL HOLAS

Lidová moudrost říká: Kolik hlav, tolik rozumů. Každý normální člověk touto příslovi rozumně. Jaké jsou však příčiny této běžné zkušenosti, a jaké jsou její společenské důsledky?

Všichni známe situace, kdy se někdo lidé pře o nějakou otázku, o objasnění nějaké skutečnosti. Často dochází k tomu, že čím obtížnější je hledaná odpověď, čím nejasnější je nějaká skutečnost, tím opotřeběji každý vyslovuje a hájí svůj názor. Na vždy má každý odvahu říci: «Nevím, tomu nerozumím, to mi není jasné.» Objektivity i subjektivní realitu nelze rozdělit jenom na dvě oblasti: na jevy více či méně poznatelné a na jevy dosud nepoznané. Musíme však počítat ještě s třetí oblastí: s tou částí skutečnosti, o níž si pouze myslíme, že ji známe, a že ji rozumíme, ale o níž víme málo, nebo jen velmi málo, a někdy o ní nevíme skoro nic.

Kde hledat příčinu, že se lidé tak často kategoricky vyslovují o nějaké skutečnosti či o nějaké otázce, aniž mají dostatek argumentů pro své tvrzení? Jde zřejmě o určitý rys lidského myšlení, jenž dosud nebyla věnována dostatečná pozornost. Můžeme jej chápat jako metafyzický přístup ke skutečnosti: metafyzický rozum hledá na každou otázku konečnou odpověď, každou skutečnost objasňuje s konečnou platností. Celé dějiny filosofie a do značné míry i dějiny vědy poskytují nekonečné množství příkladů tohoto přístupu ke skutečnosti.

Při výzkumu různých stránek lidského myšlení jsme se ve dvou pokusech setkali s tímto jevem. Vysokoškolská studenti byli postaveni do určité problémové situace. O řadě předkládaných «obrázků» měli rozhodnout, zda patří nebo nepatří do hledané třídy jevů. Mohli také odpovědět, že to nevědí (na to byli výslovně upozorněni). Kontroloval je experimentátor, který jim po jejich odpovědi vždy řekl, zda předložený obrázek do hledané třídy jevů patří nebo nepatří. Výsledky z několika set odpovědí ukázaly, že i když zkoušené osoby nemohly vědět, jak předložený obrázek hodnotit, jen tři procenta odpovědí zněla *nevím*. V 97 % vypovídaly určitě (tj. patří/nepatří). Ve skutečnosti tedy jen hádaly, protože správnou odpověď ještě znát nemohly.

Člověk (pokudná osoba) má tři možnosti odpovědi: ano, ne, nevím. Žádná z těchto odpovědí není spojena s nepřijemným důsledkem. Má neustálou kontrolu v odpovědi experimentátora. Pro určitou odpověď (ano-ne) dosud nemá zdůvodnění. A přesto jen v mírném procentu odpovídá *nevím*, kdežto v mnohonásobně většině případů odpovídá určitě (ano-ne).

Speciálním uspořádáním pokusů, tj. hlavně výslovným zdůrazněním, aby zkoušení při určování obrázku *nehádali*, lze ovšem procento neurčitých odpovědí *nevím* značně zvý-

šit. I za těchto okolností zůstává však procento «hádní» stále vysoké. Tendenci k určitosti odpovědi lze tedy cvikem překonat, i když její překonání naráží na potíže, které jsou u jednotlivých osob různé. Pokus tedy ukazuje období toho, co nám běžně ukazuje zkušenost. Přiznání nevědomosti zřejmě naráží u většiny lidí na zvláštní zábrany. Proto tvrdí, že vědí, znají, rozumějí, i když tomu tak ve skutečnosti není.

Zdá se tedy, že tento metafyzický přístup k jevům patří k nižšímu stupni lidského myšlení, který je mnohostranně historicky determinován. Vyšším stupněm je dialektické myšlení, které jako celek tvoří novou kvalitu v historickém vývoji lidského myšlení. Jedním z důležitých jeho rysů je také jasné vědomí neznalosti či nevědomí. Přesněji: jedním z důležitých rysů dialektického myšlení je také schopnost přesně rozlišovat to, co známe, od toho, co neznáme, nebo co známe jen fragmentárně.

Vlivem tisíciletého vývoje stále ještě převažuje nižší, metafyzický způsob myšlení. Osvojit si dialektické myšlení — to je stále ještě více úkol než skutečnost. Je k němu třeba speciálního cviku a výchovy. Vyučování na školách (dokonce i vysokých) však s touto okolností dosud příliš nepočítá.

Vznik, rozvoj a upravení metafyzického myšlení bychom mohli částečně vysvětlit také jako vliv praxe. V praxi totiž neustále dochází k situacím, kdy se člověk musí rozhodnout k nějakému činu. Praxe vždy stavěla a bude stavět lidi před úkoly, které musejí být nějak řešeny, i když jejich vědecký zdůvodnění řešení ještě není k dispozici. V takových případech je skutný úkol řešen jednak zkusmo, jednak ve shodě s tím stupněm poznání, kterého lidé v této věci již dosáhli. Výsledky takového řešení a rozhodování jsou ovšem mnohem častěji vystaveny nečekaným, nepředvídaným komplikacím.

Vedle praxe působí řada dalších faktorů sociálních, politických, ideologických (např. živelný konzervatismus každého politického systému i celé sociálně ekonomické formace). Všechny tyto faktory působily tisíce let a trpěly v lidech metafyzické myšlení natolik, že jeho překonání je náročnou a citlivou záležitostí výchovy v nejjednodušším smyslu.

Dialektický přístup ke skutečnosti vyžaduje od každého člověka maximum znalostí v oboru, v němž má rozhodovat, a současně maximum kritičnosti k vlastnímu vědění. Na druhé straně od člověka vyžaduje, aby nikdy nezastíral své nevědomí a nepodléhal tak klamu, který za různých okolností může mít různé neblahé důsledky.

Představme si, jak by asi vypadaly zkoušky studentů, kdyby při zodpovídací otázce uváděli vždy jenom to, co skutečně vědí. Proč tomu tak není? A představme si různá jednání a schůze, na nichž by se hovořilo jen

SNÍMEK FERDINANDA SPACILA

s opravdovou znalostí věci. Jaké by to byly nádherné schůze, jaké by to byla plodná jednání!

Při troše znalosti života a při troše fantazie není těžké si představit, k jakým důsledkům musí v praxi vést tento metafyzický rys lidského myšlení. Od toho nejvědnějšího a každodenního rozhodování v práci i v osobním životě až po ta nejsávažnější rozhodnutí — vždy a všude se tento moment uplatňuje v různých obměnách a s různou tíhou důsledků.

Společnost zbavená třídních rozporů má úkol, který si nemohla dát žádná dřívější epocha: vytvořit novou kulturu skutečně dialektického, vědeckého myšlení. Jako všude jinde i zde platí požadavek jednoty teorie a praxe; proto musíme rozlišovat mezi teorií a praxí dialektického myšlení. Lenin ve Filozofických sešitech správně poznamenal — odvolávaje se přitom na Hegela — že studium logiky ještě neznamená, že se člověk naučí logicky přesně myslet. Zrovna tak teoretické zvládnutí dialektiky ještě neznamená, že se člověk už naučil dialekticky myslet, a tím také vidět a prosazovat dialektiku v praxi.

Zvlášť složitá situace vzniká tehdy, když o nějakém jevu pronášíme hodnotící soud jako normu. V takových případech třeba i oprávněný subjektivní postoj zaměňujeme zdánlivým racionálním zdůvodněním jako normativním závěrem. Z desíti lidí se například ani dva nemusejí shodnout na tom, která krajina je krásnější. Každému se může líbit jiná krajina a každý z nich má také plné právo na to, že se mu líbí právě ta «jeho» krajina a ne jiná. Potud může být všechno v pořádku. Jakmile by však kdokoli z nich začal prohlašovat, že jen ta jedna je nejkrás-

nější, kdežto ostatní tak krásně nejsou nebo dokonce nestojí za nic, pak se situace rázem mění. Dochází ke sporu, který v tomto případě nemá žádné zdůvodnění a proto zbytečně staví lidi proti sobě.

Pokud jde o estetické a etické hodnocení, není to vždy tak jednoduché. Co se komu líbí či nelíbí, to není vždy společensky indiferentní záležitost. Často už samotný fakt toho, co se nám líbí či nelíbí, má velmi závažný společenský (morální) význam. Jestliže si například někdo libuje v obscenosti nebo cynismu, má jeho nazírání hluboký společenský a morální dosah. Zde končí ohled na osobní vkus či nevkus a každá společnost v takovém případě oprávněně zasahuje: brání se proti zvrácenému vkusu (či lépe nevkus) právě pro jeho morální důsledky.

Dialektické myšlení ukládá člověku citlivě hledat hranici mezi oprávněným osobním vkusem, který je možno a nutno respektovat, a problematickým vkusem, který začíná zabíhat do zvrácenosti se škodlivými morálními a společenskými důsledky. Také zde však zůstává v platnosti, že vědomí hranice mezi vědním a nevědním či pouze částečným vědním je nutnou podmínkou vědeckého přístupu ke všem otázkám. Je sice možno položit otázku, zda tendence lidí k vyslovování jednoznačného, určitého (kategorického) závěru je rysem myšlení anebo zda je to jev psychologicky jiné povahy. To je však už speciální psychologický problém, jehož zodpovězení nic nezmění na významu a důsledcích této tendence. V každém případě platí, že nezdravou tendenci k vyslovování kategorických závěrů bez ohledu na stupeň vlastního vědění je nutno překonávat, nemáme-li se v myšlení dopouštět více nebo méně závažných chyb a nepřesností.